

Den empiristiske litteratursociologi behandles indgående i Kurt Aspelins artikel, som gennemgår en række eksempler på denne type forskning. Min egen artikel behandler mere specielt den statsorienterede, socialdemokratiske litteratursociologi, som også Kjerstin Norén er inde på. Det er artiklens pointe ikke blot at kritisere denne type tankegang, men vise dens samfundsmæssige baggrund og indre modsigelser. I Kjerstin Noréns artikel gives på lignende måde en analyse af den ændrede samfundsmæssige baggrund for forfatternes virksomhed og i sammenhæng hermed den socialdemokratiske kulturpolitik. Peer E. Sørensen giver en epoke-bestemmelse af litteratur som til det borgerlige samfund knyttet fænomen, en problemstilling, som er af fundamental betydning for opbygningen af en historisk-sociologisk litteraturforskning. I artiklen angives, hvordan den samfundsmæssige udvikling har frembragt de former, hvorunder litteratur typisk set produceres og konsumeres. Endelig giver Jette Lundby Levys artikel et konkret eksempel som baggrund for en diskussion af forholdet mellem ideologiske niveauer og litterær teknik.

Med disse artikler som baggrund skulle det være muligt at bringe debatten om litteratursociologi nogle skridt videre.

Peter Madsen

Kurt Aspelin

Om konsten att bortse från motsättningar

Några synpunkter på "empirio-positivistisk" kultur- och litteratursociologi

Jag tror inte man kan finna ett mer belysande exempel på sammanhanget mellan den "empiriopositivistiska" kultursociologin och varufetischismens ideologiska medvetanderam än en kort uppsats från 1966 av Harald Swedner, "Att marknadsföra kultur" (*Ord och bild* 75 s. 551–555). Den kan alltså tjäna som utgångspunkt för en kritisk granskning av en typ av litteratursociologi som sedan några år tillbaka fått fotfäste i såväl undervisning som forskning inom den svenska litteraturvetenskapen. Utifrån den ser man klarare grundvalarna också för den etablerade kulturpolitiken i Sverige (*Litteraturutredningen* är ett färskt dokument) och kan lättare fixera dess dilemma: dess fångenskap i rävsaxen mellan apologetisk retorik och krasst verklighetstvang.

Swedners artikel är så mycket mer belysande, som den är formulerad utifrån värderingar som kunde kallas *socialistiska*. Inledningsvis säger sig nämligen författaren själv inte acceptera "den privatprofitens ideologi som präglar affärslivet i vårt samhälle" (551). Och han yppar vissa betänkligheter mot att applicera merkantilismens språkbruk på kulturfrågor. Likafullt gör han det – kanske för att han tror att det gäller att möta "privatprofitens ideologi" på kulturfältet med dess egna vapen, för att besegra den. Vad han vägrar att se, är att han på så sätt i själva verket ger *hela* slaget förlorat. Ty med den strategin utlämnar han den "samhälleliga" kulturpolitiken just åt denna negativa ideologi – i samma ögonblick som han tror sig ha gjort kulturpolitiken stark nog att effektivt möta det privata affärslivets konkurrens. Politiskt sett kan Swedners resonemang sägas stå som ett typexempel på hela den *socialdemokratiska idéutvecklingen*. Man vill övervinna privatkapitalismen genom en rad statliga ("samhälleliga") åtgärder. Men dessa ställs aldrig så att de kommer att fungera *antagonistiskt*. De integreras i stället snabbt i samhällets allmänna kapitalistiska bas och tvingas lika snabbt att motiveras ideologiskt med det allmänna kapitalistiska språkbruket (effektivitet, rationalitet, vinstmaximering etc.).

Poängen i Swedners artikel är tanken att distributionen av den "svårsålda" kulturen borde bli en "samhällelig" angelägenhet. På så sätt skulle den undandras det privata kapitalets inflytande men samtidigt

underläggas samma marknadskrafter som detta kapital — dvs. bli föremål för samma effektiva marknadsföring som konsumtionssamhällets materiella ting. Kulturens marknadsförare bör "vidta en lång rad säljfrämjande åtgärder, som i princip är av samma typ som de som producenten av fräsflingor och bilar har på sitt marknadsföringsprogram" (553), såsom att målinrikta sig på en begränsad publik, anpassa sina varor till den och med alla medel övertyga den om köpets nödvändighet. (Reklamslogans som "Köp prestige med en kväll på operan" eller "Alla gillar Bach" anföras som exempel.)

Resonemanget har två huvudpostulat. För det första ses kulturfrågan primärt som ett *distributionsproblem*. Intresset kommer alltså vid analysen varken att rikta sig mot produktionen och dess betingelser (och därmed de reella samhälleliga ägande- och maktrelationerna) eller mot kulturprodukternas innehåll. För det andra poängteras att kultur inte är något "sakralt", något som är förbehållet en "elit". Kultur skiljer sig inte kvalitativt från andra produkter av mänsklig aktivitet, tex. sådana saluförda materiella ting som fräsflingor eller personbilar. Därmed gör sig Swedner till talesman för en ovanligt tuff version av den "kulturdemokratiska" ideologi som företrädades vid 60-talets början av bla. socialdemokratiska och vänsterliberala ideologer.

Utifrån den ideologi och den analysmodell han här företräder, märker han inte att den "demokratiska" lösningen i realiteten betyder en anpassning till varumekanismerna under monopol- och statskapitalismens epok. Och märk väl: inte bara en "de facto"-anpassning, av det slag som vårt samhälle ständigt reproducerar och som för kultursektorns vidkommande har betytt att denna för länge sedan har dragits in under varumarknadens härskarmakt. Det är också fråga om en anpassning som innebär ett ideologiskt *accepterande* av denna härskarmakt, ett utnyttjande av dess grundläggande kategorier för analysen, en kapitulation inför dess utprovade språkbruk. *Idag* skulle det onekligen ligga närmare till hands att läsa uppsatsen som en medveten vänster-provokation, som en diabolisk *parodi* på ett "falskt medvetande".

Det generellt intressanta med denna swednerska typ av "kulturell marknadsföring" är att den inte bara kan sägas modellera en viss typ av hårdför kultursociologisk fältundersökning (vilken Swedner själv inte sällan har dyrkat), utan också överhuvud taget erbjuder en modell för den etablerade typen av konst- och litteratursociologi. Vad gäller frågeställningar, problemomfång och funktion kan man nämligen tämligen noga

parallellisera denna forskning med den kommersiella marknadsundersökningen för tex. en ny tvål eller en ny populärtidning. Likhetera når långt utanför det metaforiska planet, in i de materiella och de ideologiska arbetsvillkoren. Helt följdriktigt avslutar Swedner sin artikel med att konstatera behovet av "en noggrann kartläggning" av de olika, gruppsspecifika kulturattityderna i samhället, och därmed också behovet av vetenskaplig expertis:

På den punkten behöver kulturlivets marknadsförare samarbeta med skickliga fackmän inom sociologi och psykologi. Det är en förutsättning för att de skall lyckas i sin uppgift att marknadsföra kultur på ett effektivt sätt. (555)

Med detta sluter sig cirkeln. Kultursociologen bejaktar — i "demokratins" och "anti-elitismens" namn — kulturprodukternas plats på varumarknaden, och därmed också den marknadsföringsmetod som är utbildad för att styra och stimulera köparnas konsumtionsbehov. Bejakandet gör att han också väljer det kommersiella språkets begreppsapparat för sin vetenskapliga analys. Slutligen är tiden mogen för honom att begära anslag till stora forskningsprojekt för att kartlägga "kulturmarknaden" och engagera forskarna i praktisk "kulturdistribution". På ingen punkt förmår han så gå utanför de förutsättningar som kommersialismens varumarknad skapar åt honom.

En konst- och litteratursociologi i tjänst hos den samhälleliga kulturpolitiken erbjuder i allmänhet föga av teoretiskt intressanta hållpunkter. Dess problematik tycks mig huvudsakligen ligga på ett praktiskt plan. Dels binder den forskarna vid begränsade, målbeställda undersökningsprojekt, vilka egentligen aldrig aktualiserar sådana frågeställningar som pekar *utöver* den förelagda uppgiften. Följden blir en horisontkrämpning till det yt-empiristiska och praktiskt-manipulativa. Dels tillhandahåller den samma forskare undersökningsmodeller, vilka binder dem också vid de tillfällen de ställs inför undersökningar som aktualiserar en helt annan samhällelig och teoretisk medvetenhet. De frågeställningar som då kräver svar förblir osynliga, eftersom de inte kan formuleras med hjälp av tillgänglig metodik. Till slut rör man sig inom ett slutet universum, där frågorna är anpassade till svaren och svaren till frågorna och där allt egentligt intressant och kontroversiellt faller utanför. Ju mer djupgående krisen i kulturpolitiken kommer att te sig — parallellt med den allt hårdare dominansen från lönsamhetskravets strukturrationaliseringar och den kommersiella kultur-

monopoliseringen — desto gällare och ivrigare blir ropen på "expertutredningar" till tjänst åt "samhället" och dess "beslutsfattare". Desto större blir också arbetsområdet för en systemimmanent konstsociologi som nöjer sig med att åt sina uppdragsgivare förpacka de väntade svaren i hårddata-form och formulera sina reformförslag i det kommersialiserade samhällets reifierade språkbruk.

TCO:s utredning *Kulturaktivt samhälle* (1970) torde vara det hittills tydligaste exemplet på en sådan tendens. Lika perspektivlöst deskriptiv som den inledande situationsinventeringen är, lika hårdfört effektiv är den avslutande delens skisserade reformförslag. Där skymtar en toppstyrd kulturbyråkratisk maktpyramid, vars uppbyggnad skulle betyda den korporatistiskt formerade kulturens slutliga triumf. Mitt emellan delarna framträder kultursociologen (Peder Hård af Segerstad) och ger vetenskaplig legitimering åt helheten med hjälp av en del truistiska resonemang. Ideologin i utredningen ifrågasätter aldrig samhällets offentliga bild av sig själv. Tvärtom offerar den genomgående åt patosfyllt frasmakeri. Sverige är "ett land med demokratisk styrelse och fri ekonomi" (222); lösenordet för kulturskapandet måste vara "individen i centrum" (197); det gäller att utgå från "den enskilda människans situation" (ib.). I denna harmoni-modell är de sociala motsättningarna bortopererade lika effektivt som de historiska perspektiven. Kulturpolitiken ska inte diskutera frågan om kulturutbudets innehåll och de produktionskrafter som behärskar och profiterar på marknaden. Problemen gäller distribution och socialpsykologiska attityder.

I det följande ska jag granska de representativa bidragen till en "litteratursociologi" som accepterar basvärderingar och grundidéer hos den analyserade typen av kultursociologisk forskning. Jag börjar med en textantologi för universitetsbruk; därefter granskar jag kortfattat Robert Escarpits lilla populära introduktion till ämnet och slutar med två mer avancerade arbeten som söker anlägga en teoretiskt genomtänkt helhetssyn på forskningsobjektet.¹⁾

Den skraddarsyddas UKAS-volymen med relevans i detta sammanhang är den av Karl Erik Rosengren och Jan Thavenius redigerade *Litteratursociologi* (1970). Urvalet av svenska och utländska uppsatser är gjort så att det ska passa momentet "litteratur och samhälle" i de nya universitetskursplanerna och samtidigt exemplifiera den uppfattning av ämnet som utgivarna formulerar i förordet med följande ord:

Litteratursociologi / . . / skulle innebära att sociologisk teori och metod applicerades på institutionen litteratur eller delar därav, i samma syfte som andra speciella sociologier arbetar: syftet att förstå ett samhälle, eller samhället, genom att sträva efter att formulera generellt giltiga, empiriskt prövbara utsagor om delar av samhället ifråga. (7)

Formuleringen kan tyckas oproblematiske. Men den rymmer svårigheter som förtjänar att lyftas i ljuset. Strax dessförinnan har författarna påpekat att denna *litteratursociologi* i sitt grannskap har två andra fält som kan urskiljas under namn av *sociologisk*, resp. *marxistisk litteraturforskning*. Den förra vill i första hand "bidra till förståelsen och upplevelsen av olika enskilda verk eller författaröden genom att sätta dem i relation till det omgivande samhället". Den senare skulle "i liknande syfte uttrycka sin samhällsbeskrivning i termer hämtade från Marx, Engels, Lenin och deras efterföljare" (7). Det intressanta här är nu inte att diskutera dessa beskrivningars verklighetshalt och närmare innebörd.²⁾ Det centrala är i stället att framhäva författarnas teknik att med hjälp av en skenbart odisputabel avgränsning begränsa forskningsområdet till den speciella typ de själva vill främja, den empiriopositivistiska — och så döpa den till *litteratursociologi* rätt och slätt. Övriga hänvisas allmänt till att bli något slags diffusa hjälpredor åt den vanliga litteraturvetenskapen.³⁾

Det är alltså viktigt att poängtera att det gjorda valet för antologin *Litteratursociologi* alls inte följer ur någon allmänt accepterad vetenskapsfilosofisk grundsanning. Snarare bör det kallas ett *ideologiskt* val. Vilken ideologi det är fråga om, visar de valda texterna. Tydligast talar därom deras explicita ideologiska ställningstaganden. De förekommer ymnigt, inte minst i de teoretiskt föga intressanta bidrag som sysslar med kulturpolitiska klarlägganden och alltså snarast exemplifierar den målstyrda typen av kultursociologiska undersökningar. Här är det politiska innehållet genomgående "reformistiskt" (i liberal eller moderat socialdemokratisk mening). Högst naivt är det formulerat i en norsk uppsats om teatern i dagens samhälle (av Arnljot Strømme Svendsen). Författaren använder utan betänkanade ett begrepp som "välfärdsstaten". Han kräver "kulturpluralism" och förespråkar ett forskningsprogram, initierat av regeringen och utfört av "sociologer, psykologer, nationalekonomer, marknadsföringsfolk, statistiker" etc. (232). Inte på någon punkt tycks han ana att såväl honnörssord som projektskiss är strömlinjeformat till de samhälleliga makthavarnas apologetiska behov.

Ett följande bidrag av Harald Swedner (presenterande resultat ur en enkätundersökning om "teatervanor") kan stå som en illustration till

väntade resultat av sådana undersökningar. Det är en samling data utan vare sig teoretisk eller saklig sprängkraft, av intresse blott för en närsynt kulturell ad-hoc-politik från "samhällets" sida. Inte ens Raymond Williams — som i andra sammanhang kan framträda med vissa kritiska och kontroversiella analyser — får här komma till tals med annat än en tankemässigt ovanligt luddig, snarast kulturliberal lösning av kontrollsystemet för "masskulturen"; dess vetenskapliga innehåll är frapperande rudimentärt. Men tydligast yppar sig värderingarnas art i Lennart Thorsells studie "Den svenska parnassens 'demokratisering' och de folkliga bildningsvägarna". Med sympati citerar författaren ur socialdemokraternas kulturprogram från 1952. Där suggererades föreställningen att demokratiseringen av de ekonomiska, sociala och politiska förhållandena i stort sett var avslutad; vad som återstod var en frigörelseskamp som gällde de (social-) psykologiska aspekterna. En sådan samhällsanalys av typiskt reformistiskt 50-talssnitt vägleder nu Thorsell fram mot insikten att "klassutjämningen" är ett nära nog fullbordat faktum (se formulering s. 75) och att "alla klasskampaspekter" i fråga om attityderna till kulturella värden har blivit föråldrade (76). Här är "litteratursociologen" öppet verksam för att idyllisera verkligheten: hans funktion är apologetisk.

Av annorlunda, och i grunden kanske av mer belysande slag, än dessa prov på ytvärderingar är de exempel på ideologisk styrning som talar ur de valda vetenskapliga modellstudierna. Två bidrag må vara tillräckliga att uppmärksamma. Det första är William Charvats "Litteratur och ekonomi". Det gör anspråk på att blottlägga förbindelsen bokmarknad-litterär gestaltning med exempel från nordamerikanskt 1800-tal. Men den stannar vid den ytligaste "ekonomistiska" aspekten och förmår inte se dess sammanhang med den samhälleliga totaliteten; resultatet blir en uppsats som paradoxalt nog påminner om vissa "vulgärmarxistiska" fadäser. Charvat kan gå så långt i sina formuleringars aningslöshet att han hävdar, att Poes noveller och Melvilles *Moby Dick* är skrivna av "en konstnär i harmoni med samhället" (92). Vad han menar, är att de är skrivna av författare, som söker etablera publikkontakt på förlagsmarknadens villkor. Han vill inte se att den "läsarsmak", på vars sida han ställer sig med hela uppbådet av kulturdemokratismens ideologiska patos, är en skapelse just av den kulturella varumarknad vars ödesdigra inverkan på det estetiska skapandet är ett så framträdande fenomen redan under 1800-talet.

Det andra exemplet jag väljer är Walter Hirschs innehållsanalys "Bilden av vetenskapsmannen i science fictionlitteraturen". Hirsch anslår omedelbart tonen: hans studie vill "fylla ut en del av klyftan mellan å ena sidan

humanisternas stimulerande men impressionistiska undersökningar och å andra sidan de krav på tillförlitlig kunskap, som innehållsanalysen strävar att tillfredsställa" (110). Den utlovade "tillförlitliga kunskapen" visar sig vara en samling hårddata-fakta, som visserligen är ordnade med stor metodisk rigorism men som aldrig når kontakt med sådana större samhälleliga sammanhang som hade kunnat ge dem en intressant belysning. SF-författarna vill han se som "talesmän för den vetenskapliga andan" (118) — onekligen en något mysteriös och ogripbar storhet! — och behöver därför aldrig sätta deras produkter i samband med (tex.) samhällets behov av verklighetsbesojande myter och överhuvud dess ideologiska manipulering. Ännu mindre görs några försök att antyda de ekonomiska intressena bakom denna populärlitteratur-industri. Ett kort ögonblick dröjer Hirsch vid det bekanta fenomenet att efterkrigstidens amerikanska SF-litteratur uttrycker kraftiga tvivel på naturvetenskapens förmåga att lösa världens överhängande problem; i stället konstaterar undersökningsmaterialet en ökning av "ingripande av 'främlingar' (t.ex. invånare från andra planeter)" (117 f.). Men eftersom en belysning av denna iakttagelse skulle ha krävt analyser på ett vidare ideologiskt och ideologikritiskt plan, liksom kanske inbrytningar på en mer grundläggande social och politisk nivå, så faller frågeställningen snabbt utan att några svar provas.

Textantologin som helhet belyser realinnehållet i den motsättning mellan "tillförlitlig kunskap" och "humanisternas stimulerande men impressionistiska undersökningar" som Hirsch ville etablera i sin uppsats och som Rosengren själv också har formulerat utifrån samma falska alternativ. Man säger sig alltså välja "tillförlitlig kunskap". I själva verket väljer man det systemimmanenta. Samtidigt väljer man bort det meningsfullt systemsprängande och horisontvidgande.⁴⁾

För att få perspektiv på den typ av långt mer sofistikerad, och primärt teoretiskt arbetande, litteratursociologi som mitt slutavsnitt ska granska, tjänar Robert Escarpits lilla introduktion i ämnet som lämplig startpunkt, *Litteratursociologi* (sv. övers. 1970). Boken är inte riktigt representativ för den renodlade empiripositivistiska typen. Dess författare har exempelvis ambition att göra viss rättvisa åt de bredare historisk-sociala perspektiven på de frågeställningar han tar upp (kanske är förklaringen att han ursprungligen kommer från den franska *littérature comparée*). Han kan tom. någon gång yppa influenser från såväl sartresk existentialism som marxism.⁵⁾ Bristen på teoretisk fördjupning är emellertid samtidigt ytterst påtaglig hos honom. I huvudsak kommer han därför att hålla till godo med den "ytans fenomenologi" som är ett av positivismens kännemärken och

som hans oreflekterade metodpluralism egentligen bara ytterligare underbygger.

Escarpit uppträder som om begreppen *samhälle* och *litteratur* var omedelbart *givna* – och inte problem att inringa och lösa. En sådan systemimmanens får viktiga följder. Det gör att han utan närmare eftertanke öppnar utsikten mot litteratursociologins förvandling till en integrerad del av den samhälleliga litteraturpolitiken. Vad är fö. mer logiskt, om man som han ser det kapitalistiska samhället som platsen för "massornas" höjande (15)? Då kan man också, som han, efter viss tvekan acceptera kommersialismens syn på litteraturen och tillfoga, att den sociologiska betraktelsen inte bara är nödvändig utan "också lönande". (21. – Sid. 20–22 ger flera exempel på en sådan långt ifrån charmerande naivitet.) Viktigast i sammanhanget är emellertid följderna av hans a-teoretiska utgångspunkt. Litteratursociologins fält kommer i stort sett att inskränka sig till en författarnas, bokens och bokspridningens sociologi på det omedelbart iakttagbaras plan. Att återföra ytfakta på djupare sammanhang blir här lika lite aktuellt som att kritiskt ifrågasätta. Forskaren nöjer sig med att systematisera vad han "ser", utan att fråga sig om det kunde finnas alternativa möjligheter till hans seende. "Det är alltså", heter det med en ovanligt öppen formulering av den metodiska empirismen i boken, "genom studiet av objektiva, systematiskt utnyttjade fakta och utan förutfattade meningar som man bör närma sig litteraturen" (34).

Resultatet blir en samling handfasta fakta, översiktligt-pedagogiskt ordnade och ibland försedda med intresseväckande utvikningar; men utan en teori för "litteraturen" och "samhället" och för relationen dem emellan. I stället lämnas fältet fritt för författaren att pendla mellan vag idealism, närsynt empirism och apologetik. Den förra ytterligheten kan exemplifieras med Escarpits närmast kantianska definition på litteraturen som "varje icke-funktionell lektyr, dvs. den som tillfredsställer ett icke-utilistiskt kulturellt behov" (29). Den senare, apologetiken, kan appliceras på de korrelerade termer Escarpit använder för att beskriva de två härskande litterära distributionsfälten, "det bildade", resp. "det populära kretsloppet". Deras innehåll blir systembekräftande, eftersom begreppen inte ställs i sammanhang med en teori som kunde analysera de *samhälleliga maktförhållandena*. Det är ju dessa strukturer som betingar utformningen av det övergripande litterära systemet och bestämmer sådant som bokförlagens specifika funktion i ett monopolkapitalistiskt system, den ideologiska manipuleringens plats, och framför allt de socio-ekonomiska

miskt satta skrankor som definierar populärlitteraturens plats, villkor och funktion i ett sådant samhälle.

För Escarpit faller det litterära verket bort som undersökningsobjekt. Kvar står fakta *kring* diktverket, närmare bestämt data samlade kring de tre momenten produktion-distribution-konsumtion. Begränsningen bygger inte på något explicit formulerat resonemang. Teorin för en sådan litteratursociologi tillhandahåller i stället Hans Norbert Fügen i sin dissertation *Die Hauptrichtungen der Literatursoziologie* (1. Aufl. 1964). Här intresserar bara de partier där Fügen redogör för den riktning han själv företräder. Det blir ett ovanligt klart formulerat ställningstagande till förmån för en "speciell litteratursociologi" av empiri-positivistiskt slag. (Parentetiskt bör dock nämnas att han utformar sitt program i tydlig opposition framför allt till den marxistiska riktningen, som här fö. blir föremål för en tämligen otillfredsställande belysning.) I inledningen till sin senare textantologi *Wege der Literatursoziologie* (1968) – ett skickligt gjort urval uppsatser, belysande fältet såväl historiskt som systematiskt och med tämligen vida perspektiv – sammanfattar han programmet i kanske än mer renodlad form och formulerar nya polemiska adresser till såväl marxismen som Adorno-skolans "kritiska teori" (varunder det är lätt att avlyssna hans irriterade reaktioner på den aktuella vetenskapliga kontroversen som fått namnet "positivismstriden i tysk sociologi").

Litteratursociologin får för Fügen samma status som underavdelningar av typ familje-, rätts- eller fritidssociologi. Den blir dessutom en "bredvid-vetenskap" genom att diktverket, det litterära objektet, sätts inom parentes och någon förbindelse mellan samhällelig verklighet och estetiskt uttryck aldrig etableras. I stället ska den studera litteraturen som "socialt fenomen" och "institution". Häri bildas huvudelementen av författare (och författargrupper), publik och litteraturförmedlare; målet är att på grundval av strängt empiriska fakta och med en "värderingsfri" metodik bygga upp en abstrakt modell av det litterära systemet som autonom verklighet. Tanken är som synes starkt präglad av den etablerade sociologins "modellplatonism" (jfr. tex. Talcott Parsons), där samhällsbegreppet töms på allt konkret innehåll och sammanhanget med den materiella basen och de därav betingade medvetandeformerna är avklippt. I en sådan modell är verklighetens motsättningar och konflikter borta, möjligheterna principiellt uteslutna att några iakttagelser skulle öppna ett fönster ut mot det samhälleligt annorlunda. I inledningen till *Wege der Literatursoziologie* – där målsättningen för en vetenskaplig litteratursocio-

logi begränsas till studiet av "literarisches Verhalten", litterärt beteende – anger Fügen som orsak till att det litterära verket inte blir föremål för analys, att ett sådant studium inte kan uppfylla de vetenskapligt oundgängliga kraven på verifikation. Positivismen löser alltså som vanligt den hermeneutiska problematiken genom att låta den försvinna.⁶⁾

Karl Erik Rosengrens avhandling från 1968, *Sociological aspects of the literary system*, är mig veterligt det internationellt mest konsekventa försöket att konstituera litteratursociologin som ett vetenskapligt delområde, enligt en grundsyn baserad på den etablerade universitetssociologiens abstrakta modellteori. Som sådant måste arbetet sägas vare ambitiöst och djärvt, och dessutom genomfört med avsevärd precision. Fügen skisserar allmänt hur detta fält ska ta sig ut. Rosengren förverkligar programmet i en bestämd undersökning, vars målsättning sägs vara "mainly methodological" (18).

Det gäller för Rosengren att finna strukturer i "det litterära systemet" med hjälp av litteraturkritiken under två kortare tidsperioder (1880-talet och 1950- och 60-talet). Som en preliminär kartläggning av ett stort material torde hans kvantitativa arbetssätt äga åtskilliga fördelar. Och hans sätt att använda "mentions" (ett "omnämmande" föreligger, när en recensent nämner *en annan författare* än den hans artikel är ägnad) är onekligen både uppslagsrikt och användbart. (I antologin *Litteratursociologi* 141–162 presenteras centrala partier ur avhandlingen i översättning; där återfinns huvudparten av de partier jag anknyter till i fortsättningen.)

Så snart man emellertid är intresserad att nå något mer än en kvantitativ systematisering, kommer avhandlingens "scientistiska" rigorism att fungera som en tvångströja. Då aktualiseras nämligen bristen på kvalitativa materialanalyser och överhuvud taget vidare referensramar. I sin tidigare uppsats från 1966 hade Rosengren sett hur hans sociologiska metodik sitter i kläm mellan kravet på "verifikation" och viljan att formulera något "intressant". Där såväl som här väljer han det verifierbart truistiska. Möjligheten att ställa frågor på ett djupare samhällsligt plan – bland dem också sådana frågor som en rent traditionell litteraturhistoria sannolikt i varje fall hade *skymtat* – är tillbommad genom metodvalet. Därtill kommer att det litterära systemet blir en verklighetstom abstraktion: "modellplatonismen" utesluter varje antydning om systemets motsägelsefulla dynamik, dess sammanhang med samhällets maktstrukturer och ideologiska mönster. Och "mentionerna" reduceras till mekaniskt producerade rådata; utanför blickfältet ligger tom. sådana frågor som om de är positivt eller negativt laddade, vilken grad av relevans de har i sammanhanget, vilken representativitet de kan göra anspråk på i pressvärlden, etc.

Själv vill Rosengren hävda att hans eget arbetssätt är på en gång snabbare och lättare än det vanliga. Därtill är metoden *objektiv* i motsats till samma "traditionella"⁷⁾ och "impressionistiska" forskning. Men den "objektivitet" han talar om – som alltså skulle göra resultaten "independent of the investigator" (33) – reducerar hela problematiken till en enkel fråga om mätning. *Vad som mäts* lämnas utanför, liksom frågan om den nödvändiga *tolkningen* av det material som ska mätas. Vad det är fråga om, är positivismens vetenskapsfilosofiska otillräcklighet. Även om en rad andra forskare fortsatte att med samma arbetsflit och utifrån samma metodologi "combine data into a quantitative and 'neutral' description in general terms" (21), och därur dra allt fler "subteorier", så skulle likväl det adderade resultatet av all denna möda aldrig kunna ge mer utbyte än de enskilda torftigheterna var för sig. Och den framtidsvision Rosengren ställer fram – nämligen möjligheten att litteratursociologiskt "formulate general propositions concerning certain aspects of human social behaviour" (ib.) – skulle erbjuda måltavla för precis samma grundläggande kritik som hans eget arbete inbjuder till.

En genomgång som denna av ett representativt urval texter av kultur- och litteratursociologiskt slag ter sig onekligen tämligen monoton. Enahanda kritiska synpunkter kommer att formuleras inför text efter text. Orsaken ligger primärt i den empiri-positivistiska modellen själv: så effektivt stänger den inne forskaren med en mall i handen som ska lösa de mest skiftande uppgifter enligt samma schema.

Han kan välja det närsynta datasamlandet och nöja sig att redovisa sina fynd enligt "det sunda förnufts" förrådiska normalsanningar, som verklighet *en brut*. Eller han kan bygga ett modellsystem av abstrakta diagram, tabeller och figurer. I bägge fallen missar han vetenskapens främsta målsättning, som är att kartlägga verklighetens djupare objektiva sammanhang och sedan ställa dessa resultat till förfogande för de samhällsliga krafter som är intresserade av en sådan verklighetsavslöjande forskning. I stället kommer hans vetenskapliga funktion att bli affirmativ, stabiliserande. De frågor är nämligen a priori utelämnade som skär rakt in i de samhällsliga maktförhållandena och ifrågasätter de härsandes legitimitet.

Avståndet kan tyckas mycket långt mellan exempelvis TCO:s kulturutredning å ena sidan, å den andra en renodlat teoretisk-metodologisk undersökning som Rosengrens avhandling. Det förefaller mig emellertid väsentligt att peka på *samhörigheten* mellan dem, de osynliga band som

knyter dem till varandra genom ett samförstånd i allmänt synsätt och grundinställning. Mitt emellan ligger så det vida fält där kultur- och litteratursociologer än uppträder som vetenskapsmän och än som kulturpolitiker – och där vetenskapen, utan ett stort mått av självreflexion och politisk medvetenhet, ständigt riskerar att ställa sig i tjänst hos makten. För en marxistiskt inspirerad vetenskapssyn måste det höra till de mer primära uppgifterna att kritisera såväl innehåll som funktion i denna art av kultur- och litteratursociologi. Anteckningarna i denna uppsats får ses som ett preliminärt försök i denna riktning.

Noter:

- 1) Vill man få en allmän, snabbläst översikt av det aktuella fältet, erbjuder sig Lilian Nowaks *Bokläsaren* (1971), som snarast kunde kallas en resonnerande bibliografi. Här marscherar de upp, alla de som i sin forskning orienterar sig mot kulturpolitik, litteraturpedagogik och "kulturell marknadsföring". Författarinans urval är strängt begränsat till den betecknande vetenskapligt präglade litteratursociologin och helt lojalt mot dess grundläggande värderingar. (Att Lukács och Sartre blir nämnda i inledningen, 13 f., bör vara ett rent misstag och tar inga följder senare.) Helt följdriktigt visar en rad formuleringar i inledningen (13–19), hur beroende boken är av det begynnande 60-talets "kulturdemokratiska" debatt; reflexer av den senare starka kritiken mot dess i grunden marknadsliberala premisser ska man inte leta efter i hennes framställning. Så kan hon också i samma andetag positivt anknyta till UKAS-modellen och härunder tala om "något av ett genombrott för litteratursociologin under de senaste två åren" (19). Här får onekligen UKAS den typ av forskningsöversikt för momenten "litteratur och samhälle" och "litteratur och mottagare" som den har behov av!
- 2) Jag menar att beskrivningarna är högst otillfredsställande. För att peka på en enda detalj: skulle inte en marxistisk litteraturforskning tex. intressera sig för att fastställa *historiska* utvecklingslinjer eller objektiva *generella* samband mellan litteraturen och den sociala formationen vid en viss tidsperiod?
- 3) Som bakgrund för avgränsningen bör man erinra om vad Karl Erik Rosengren hade att säga om problematiken i en tidigare uppsats, "Litteratursociologi – sociologisk litteraturforskning" (tryckt i samlingsvolymen *Litteraturvetenskap. Nya mål och metoder* 1966). Som en Erasmus Montanus, nyinläst på anglosaxisk sociologi och förvissad om att hans litteraturvetenskapliga kollegor skulle låta sig imponeras också av handboks-kunskaper i det ämnet, redogjorde han där för en del elementa och tog sig samtidigt för att väga tidigare litteratursociologiska prestationer, blott för att – självklart – finna dem inte hålla måttet. Victor Svanbergs forskningar kan, hette det, på sin höjd betecknas som "imponerande lärdomsprestationer" men har inget med vetenskap i strängare mening att göra; Lucien Goldmann är "tämmligen metafysisk". Så mycket hårdare formulerade han programmet för sin egen positivism: naturvetenskapens stränga formalisering är modellen, kvantifiering nära nog oundgänglig. I annat fall kallas forskningen med en älsklig term "impressionistisk" – alternativet till den egna "objektiva" är alltså blott en metod- och principlös, essäistisk litteraturavsmakning!

- 4) Illustrativt tycks det mig vara att jämföra Charvats, resp. Hirschs uppsatser med vad som gjorts utifrån andra litteratursociologiska utgångspunkter kring de av dem berörda fenomenen. Det påvra resultatet av den förres sätt att närma sig den kulturella varumarknadens problematik torde sålunda komma i dagen, om uppsatsen studeras parallellt med vad tex. Walter Benjamin, Georg Lukács eller Arnold Hauser haft att säga om konsten och "varufetischismen". På liknande vis springer torftigheten i Hirschs framställning omedelbart i ögonen vid en jämförelse med vad en marxistisk-strukturell analysmodell har att ge i Umberto Ecos Ian Fleming-studie (övers. i *Form och struktur* 1971).
- 5) Att Escarpits forskargrupp i Bordeaux överhuvud taget präglas av viss teoretisk-metodisk öppenhet, demonstreras tydligast av dess samling uppsatser *Le littéraire et le social. Éléments pour une sociologie de la littérature*, Paris 1970. – Den uppsats av Escarpit som är medtagen i Rosengren & Thavenius' antologi *Litteratursociologi* skiljer sig också från de övriga bidragen genom att lämna en liten öppning åt alternativa modeller. I stort inrangerar den sig emellertid i helheten.
- 6) I Fügens vetenskapsmodell blir diktverken relevanta, bara i den mån de kan ge material som belyser författarnas norm- och värdesystem, resp. de norm- och värdesystem som bär upp den sociala grupp de tillhör eller den publik som läser dem. Hur en sådan undersökning ska kunna göras utifrån för Fügen giltiga vetenskapliga krav förblir emellertid i dunkel: också dessa värdesystem måste väl *hermeneutiskt* utläsas ur verkens "innehåll" och alltså rimligen te sig lika svåråtkomliga som det övriga som ingår däri.
- 7) "Traditionell" här alltså blott i jämförelse med *litteraturhistorisk* forskning. Ur sociologisk synpunkt är ju metodiken också för svenska förhållanden snarast "traditionell"! Man ser hur Rosengren växlar roll efter hur det passar: här uppträder han plötsligt i sina gamla skepnad som litteraturforskare, fastän dissertationen närmast hör hemma i ett akademiskt sociologiskt sammanhang.